

Na de bevrijding

Wederopbouw, schaarste, zuivering

W BOOKS

P. VERHELLEN
EIKSTRAAT 25.

DUI... WASSCH

Na de bevrijding

Wederopbouw, schaarste, zuivering

Xia van Beuningen, Charlotte Dommerholt en Lieke Speerstra

INHOUD

- 8 | **Inleiding**
 - Ongrijpbaar verleden
 - De waan van de dag
 - Ontwaken in bevrijd Nederland

- 18 | **Herstel van het bestuur**
 - Bestuur vlak na de bevrijding
 - Aanpassing en improvisatie
 - Een competentiestrijd
 - Democratisch herstel
 - Roep om hervorming
 - Terugkeer van de volksvertegenwoordiging
 - Circus Kruls*
 - Lokale democratie hersteld
 - Blauwe stempotloden en incomplete kiezerslijsten
 - Nederland kiest*

- 42 | **Afrekening met collaborateurs**
 - Internering in plaats van bijtjesdag
 - Misstanden in de interneringskampen
 - Angst voor verkapte nationaalsocialisten
 - Stuur ze allemaal naar Nieuw-Guinea!*
 - Snel en streng rechtspreken
 - Verslaglegging
 - Voorwaardelijke vrijlating
 - De Vier van Breda*

- 68 | **Concurrentie tussen slachtoffergroepen**
 - Het overheidsbeleid uitstippelen
 - Geen onderscheid, of toch wel?
 - Burgerslachtoffers
 - Grenzen aan hulp
 - De positie van dwangarbeiders*
 - Zorg als overheidstaak
 - Hulp binnen eigen kring
 - Joodse steun aan Joodse burgers
 - Het dagboek van Anne Frank*

EN NU...VOORUIT

92 | Regels van de wederopbouw

- Aanhoudende honger
- Het voedseldistributiesysteem
- Met de krant bij de hand
- Onvrede en zwarthandel
- Buitenlandse hulp aan Nederland
- *Zusterbanden*
- Woningnood
- De bureaucratie van de wederopbouw
- De stad als wit canvas
- *Noodwoningen*

118 | Burgers terug in het gareel

- De rol van vrouwen tijdens en na de oorlog
- Vrijwilligerswerk voor vrouwen
- Zorgen om de zedelijkheid
- De afdwaling van de jeugd
- De bioscoop als wortel van het kwaad
- *Filmagenda's*
- De verleidingen van luxeproducten
- *Rok wordt 12 centimeter langer*

144 | Strijd tegen de Indonesische onafhankelijkheid

- Een koloniale oorlog
- Vrijwillig of gedwongen naar Indië
- *Brieven uit het vaderland*
- Onze jongens... Nazi's?
- Nederland als brenger van welvaart en beschaving
- Indië verloren, ramspoed geboren
- De rol van gekleurde berichtgeving
- *De stem van het Nederlandse geweten*

170 | Slotwoord

- Ervaringen uit de geschiedenis

178 | Verantwoording

- Noten
- Literatuur- en bronnenoverzicht
- Illustratieverantwoording

188 | Dankwoord

191 | Auteurs

192 | Colofon

Twee mannen lezen zittend op een hekje de eerste vrije krant sinds de bevrijding, Amsterdam, mei 1945. Tijdens de Duitse bezetting is de pers onder strikte censuur. Met de bevrijding herwint de journalistiek haar vrijheid. De foto is Emmy Andriess (1914-1953), een van de meest invloedrijke Nederlandse fotografen van de twintigste eeuw. Ze verwerft grote bekendheid met haar foto's uit de Tweede Wereldoorlog, waaronder aangrijpende reportages over de nasleep van de Slag om Arnhem, de Hongerwinter in Amsterdam en de bevrijding van de stad door Canadese troepen. Voor de oorlog werkt Andriess als journalistiek fotograaf, maar in 1941 wordt ze vanwege het door de bezetter ingevoerde Journalistenbesluit gedwongen daarmee te stoppen. Als Joodse vrouw moet ze in 1943 onderduiken. Dankzij een vervalste ariërverklaring, geregeld door een bevriende antropoloog, kan ze eind 1944 weer in het openbaar leven. In de laatste maanden van de bezetting sluit ze zich aan bij een fotografisch verzetsnetwerk dat bekend zou worden als 'De Ondergedoken Camera'.

INLEIDING

Sinds de bevrijding is er geen historisch onderwerp waar zoveel over wordt geschreven als de Tweede Wereldoorlog. Elk jaar in mei heeft iedere boekhandel een vitrine of tafel met nieuwe boeken over de oorlog, het verzet, de bezetting en de Jodenvervolging. Naast boeken zijn er ook de herdenkingen, de films, de schoolboeken en de monumenten. Deze periode in de geschiedenis neemt al 80 jaar een prominente plaats in binnen de sociale herinnering van families, hoewel de betekenis voor millennials vast een andere is dan voor de babyboomers.

In 2020 worden bij graafwerkzaamheden rondom het Goffertstadion in Nijmegen overblijfselen van de Tweede Wereldoorlog gevonden. Het Goffertpark was eerst een strategische locatie voor Duits luchtafweergeschut en werd later een Brits militair kampement.¹ De pers spreekt onmiddellijk van ‘historische vondsten’ en ‘sensationele ontdekkingen’. In werkelijkheid gaat het bij de vondsten om niet meer dan roestige handgranaten en helmen, zoals die bijvoorbeeld allang te zien zijn in het Vrijheidsmuseum in Groesbeek of het Oorlogsmuseum in Overloon.

Deels ligt deze opwinding aan de nieuwsflauwte van de coronatijd. Maar het is ook één van de talloze voorbeelden dat de fascinatie met de Tweede Wereldoorlog en de bezetting in Nederland met het verstrijken van de jaren niet afneemt, maar alleen maar toeneemt. Er zijn nog slechts enkele levende ooggetuigen en het is zeker niet alleen de eerste naoorlogse generatie die uit belangstelling voor het eigen familieverleden de interesse in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in stand houdt.

En zo wordt jaar na jaar, laag na laag, gebouwd aan hét verhaal van de Tweede Wereldoorlog. De hoofdfiguren en de sleutelmomenten zijn overbekend, van Mussert en Seyss-Inquart tot de Hongerwinter en de Februaristaking.

Twee dagen na de bevrijding, op maandag 7 mei 1945, verzamelt een grote menigte zich op de Dam in Amsterdam om de Canadese bevrijders te verwelkomen. Twee vrouwen dragen een spandoek met de tekst 'Volledig herstel van alle democratische rechten en vrijheden'. Onderaan staat 'De Waarheid', een verwijzing naar het communistische verzetsblad. Wat begint als een feestelijke gebeurtenis eindigt in een tragedie wanneer Duitse soldaten rond drie uur vanuit De Grootte Club het vuur openen op de menigte. Tientallen mensen komen om het leven, honderden raken gewond.

HERSTEL VAN HET BESTUUR

Op zaterdag 14 mei 1988 overlijdt Willem Drees op 101-jarige leeftijd. In de volksmond staat hij bekend als ‘Vadertje Drees’ en tot op de dag van vandaag wordt hij herinnerd als een van de populairste premiers uit de Nederlandse parlementaire geschiedenis. In de dagen na zijn dood staan de kranten vol met lof. Met hem sterft ‘een van de grootste politici van de twintigste eeuw’, een ‘nuchter, systematisch, integer en algemeen gerespecteerd staatsman’, zo schrijven de kranten.³ Meer dan wie dan ook is hij het politieke boegbeeld van de wederopbouw. In het collectieve geheugen lijkt de politieke stabiliteit onder Drees vrijwel direct na de bevrijding te zijn begonnen. Het beeld is dat bestuur en democratie zich na de bevrijding vlot herstelden en als vanzelf vorm kregen.

De werkelijkheid is echter aanzienlijk complexer. Vanaf september 1944 wordt een steeds groter deel van Nederland bevrijd, maar het duurt nog tot mei 1945 voordat het hele land vrij is. In de vijf jaar Duitse bezetting is de democratie volledig buiten werking gesteld en het binnenlandse bestuur sterk uitgehold. De Nederlandse regering, die tijdens de bezetting in Londen verbleef, keert pas terug als het hele land is bevrijd en staat dan voor een ongekende uitdaging: het herstellen van het gezag en de democratie in een land waar bestuurlijke chaos heerst.

De terugkeer naar normale bestuurlijke verhoudingen verloopt allerminst soepel en vanzelfsprekend. Zoals minister van Binnenlandse Zaken Louis Beel in april 1945 verkondigt, moet met verkiezingen worden gewacht ‘tot rustigere tijden na de algemeene bevrijding’.⁴ Dat duurt ruim een jaar. In de tussentijd ontstaan discussies over wie het gezag heeft en op welke gronden. In de bevrijde gebieden komt het bestuur in eerste instantie in handen van een

woordiging. Aan verzoeken van het noodparlement om ook andere (wets-)ontwerpen aan de orde te stellen, geeft minister-president Schermerhorn geen gehoor. Tot op het laatste moment handelt het kabinet zo veel mogelijk zaken af via (koninklijke) wetsbesluiten, en wordt het parlement er buiten gelaten. De eerste stappen op weg naar het herstel van de democratie worden dus gekleurd door een veel grotere invloed van oude politieke stromingen dan door velen gehoopt, en een regering die zowel de bestuurlijke als wetgevende touwtjes stevig in handen houdt.⁴⁴

Een aantal dagen voor de eerste Tweede Kamerverkiezingen na de Tweede Wereldoorlog kijkt een jongen de verkiezingsposters, 14 mei 1946.

Affiche van de Friese Stichting 1940-1945 met een oproep tot donatie ter ondersteuning van haar werkzaamheden. De stichting richt zich op hulp aan nabestaanden van gevallen verzetsstrijders in de provincie Friesland.

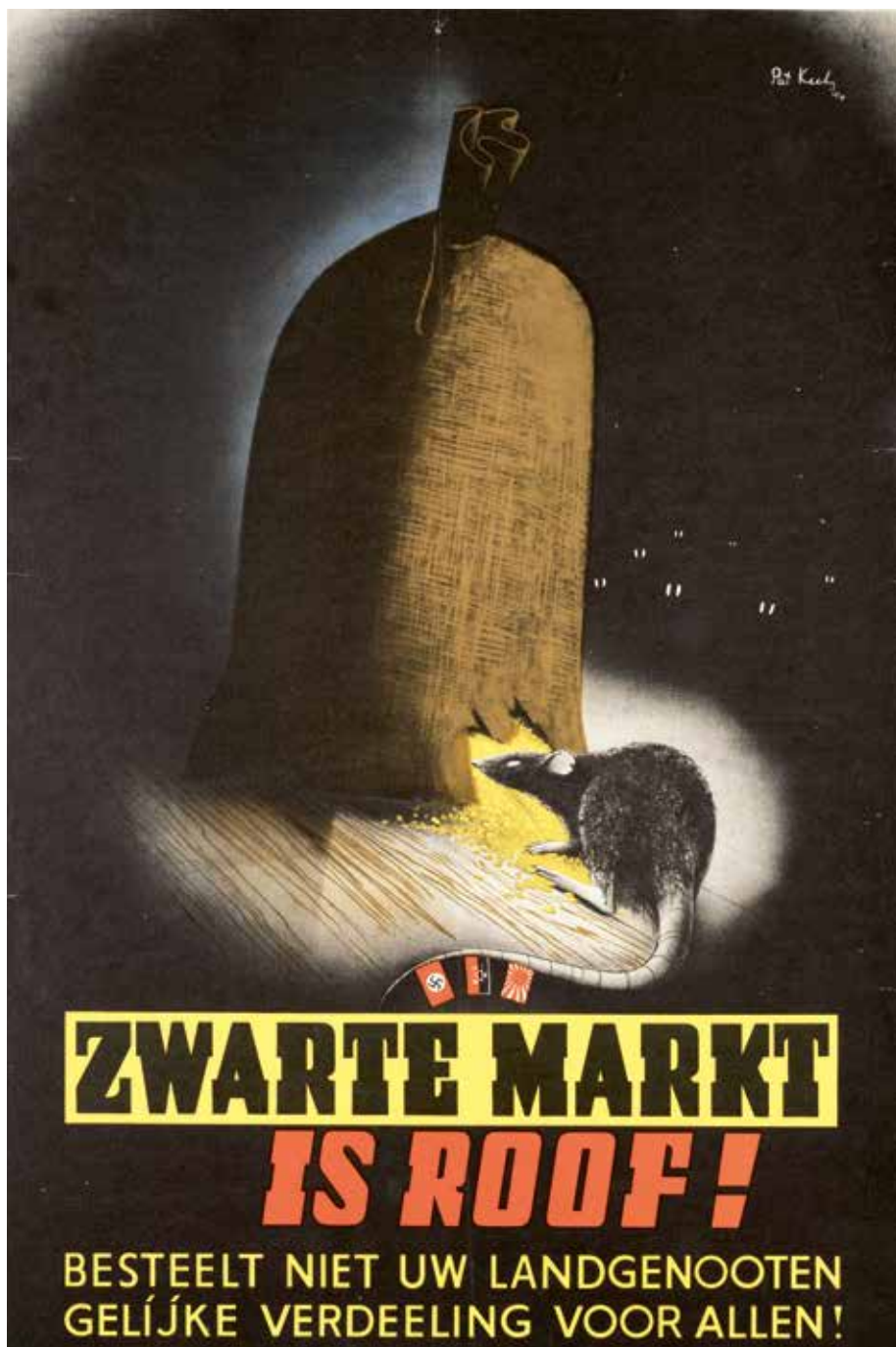
CONCURRENTIE TUSSEN SLACHTOFFER- GROEPEN

Op 4 mei is Nederland elk jaar twee minuten stil. Tijdens de Nationale Dodenherdenking staan we stil bij de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en van latere conflicten. In de toespraken tijdens publieke herdenkingen ligt de nadruk vaak op de Jodenvervolging. Begrippen als ‘Holocaust’ en ‘nooit meer Auschwitz’ zijn sterk verbonden geraakt met deze dag. Daardoor lijkt het alsof de vervolging van Joden altijd centraal heeft gestaan in onze nationale herinneringscultuur.

Maar dat beeld klopt niet met hoe het herdenken vlak na de oorlog begint. In 1945 komt oud-verzetsstrijder Jan Drop met het idee voor een jaarlijkse herdenking, bedoeld om zijn omgekomen kameraden te eren. De nadruk ligt dus niet op alle slachtoffers, maar op verzetsmensen die tijdens de oorlog zijn omgekomen. De eerste herdenkingen vinden plaats op de Waalsdorpervlakte, waar ruim 250 Nederlanders zijn gefusilleerd vanwege hun verzetsdaden.

De Jodenvervolging speelt in de eerste jaren nauwelijks een rol in het publieke herdenken. Pas vanaf de jaren zestig groeit het besef dat hun leed van een andere, vaak schrijnendere orde was. Langzaam verschuift de aandacht in het publieke herdenken: van verzetshelden naar de slachtoffers van de Holocaust. Maar dat gaat niet vanzelf, en het roept vragen op: wie herdenken we eigenlijk – en waarom?

Voor veel oorlogsslachtoffers draait het in de eerste jaren na de bevrijding vooral om materiële compensatie van de staat, en in mindere mate om erkenning. Al tijdens de oorlog maakte de Nederlandse regering in ballingschap plannen om slachtoffers te ondersteunen zodra het land bevrijd zou zijn. Het

Affiche van het Militair Gezag dat zwarthandel veroordeelt en bestempelt als roof van de rest van de bevolking, 1945.

Die overheidsbemoeienis met de prijzen blijft echter aanhouden en de ontevredenheid onder ondernemers neemt alsmaar toe. Voor de slagers is de maat in 1948 echt vol. In Deventer, waar in de zomer 300 slagers uit heel Nederland samenkomen, wordt een telegram aan minister Mansholt gestuurd waarin zij betogen dat 'ruim drie jaren na de bevrijding de vleesvoorziening onvoldoende is, dat het distributie-apparaat ondeskundig wordt bediend en dat het publiek en de slagersbedrijven hierdoor worden gedupeerd'.²⁰⁴ Ze eisen dat het vrije bedrijfsleven onmiddellijk moet terugkomen. Ook verzamelen de fruitpachters zich wederom, dit keer in het Nijmeegse café De Bonte Os. Het sentiment dat de regering maatregelen handhaaft 'die door de gewijzigde tijdsomstandigheden sinds lang uit de mode zijn' overheerst.²⁰⁵ Het distributiestelsel wordt niet afgeschaft, ondanks herhaaldelijke protesten. De zwarte markt biedt de mogelijkheid om de wettelijk vastgestelde uitdeling van goederen te omzeilen, al is het illegaal en staan er hoge straffen op.

De zwarthandel floreerde al tijdens de oorlog. Naarmate de oorlog vorderde waren er steeds meer burgers die – al dan niet noodgedwongen – producten verhandelden buiten het bonnensysteem om. Sommigen zetten hun lucratieve handel voort na de bevrijding. Nieuws daarover haalt steevast de krant. Er zijn groeperingen die als een geoliede machine goederen over de Belgische of Duitse grens 'smokkelen' om ze vervolgens in Nederland tegen zeer hoge prijzen te verkopen. Soms gaat dit om enorme hoeveelheden, zoals de 16.000 kilogram graan die een Dokkumse bende denkt weg te sluisen.²⁰⁶ Maar deze zwarthandel vindt ook op veel kleinere schaal plaats. In het Groningse Onstwedde komt een echtpaar op de radar van de politie doordat zij een verdacht grote hoeveelheid vlees en spek bezitten. Ze blijken het te hebben gestolen om zo 'hun eigen portemonnee (...) te spekken'.²⁰⁷ De betaling van deze zwart verhandelde goederen geschiedt meestal in goud, zilver, geld of in ruil voor andere goederen.²⁰⁸

Op nog veel kleinere schaal rommelen sommige ondernemers met hun schaarse goederen. In augustus 1945 blijkt dat er in Delft bakkers zijn die hun eigen klanten oplichten. Als klanten de ingrediënten inleveren, kunnen de banketbakkers daarvan koekjes voor hen bakken. Door het gebrek aan algemene richtlijnen over de benodigde hoeveelheden, houden sommige bakkers ongebruikte ingrediënten achter. De bakkersvakgroep komt daarom met vaste hoeveelheden die moeten worden aangehouden: 'voor 500 gram koek moet ingeleverd worden 150 gram boter, 150 gram suiker en 300 gram meel'.²⁰⁹ Nu is het aan de klanten om te frauderen. Zo is er een enkeling die de gevraagde hoeveelheid suiker aanvult met het minder schaarse zout.

Ook distributiebonnen worden buiten het systeem om verhandeld. In 1949 komt de PTT, het Nederlandse staatsbedrijf verantwoordelijk voor post, telegrafie en telefonie, op deze manier in het nieuws:

COLOFON

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
wbooks.com

Tekst

Xia van Beuningen
Charlotte Dommerholt
Lieke Speerstra
Wim van Meurs

Redactie

Ingrid van der Vlis

Beeldredactie

Susan Scherpenisse
Lieke Speerstra

Redactiebegeleiding

Crius

Vormgeving

DeLeeuwOntwerper(s), Victor de Leeuw,
Den Haag

ISBN

978 94 625 8747 2

NUR

689, 697

© 2026 WBOOKS Zwolle / de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.